

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

„VILISSIMI ET PESSIMI”

Megjegyzések a katonai segédnépek XII–XIII. századi magyarországi történetéhez

“Vilissimi et pessimi”

Some Remarks about the History of Military Auxiliary Peoples in Twelfth and Thirteenth Century Hungary

The Hungarian chroniclers described the light cavalry auxiliaries using nomadic tactics as bad famed warriors („vilissimi et pessimi”). As the paper presents the auxiliaries became a more and more decisive and successful factor of the Hungarian military system by the end of the twelfth century that provoked tensions inside the country, and the court intellectuals vehemently criticised their presence, of course in vain. That period of the Hungarian military history was characterized by the most remarkable events of Hungarian expansionist politics. It was one of the innovations of this period that the county contingents were reinforced by light cavalry auxiliaries (Pechenegs, Székelys, Muslims, Vlachs, Cumans), but also the crusading orders settled in the country like the Teutonic knights. The 13th-14th century attempts for creating a buffer zone, so called banatus and vassal principalities around the borders of the country with the help of the auxiliaries played an important role in the strategy of the Hungarian kings. The Teutonic knights’s achievement in Transylvania was spectacular, as they paved the way for Prince Béla’s Cuman mission and a permanent Hungarian ethnical and political influence in the future Wallachia and Moldavia. On the other hand the Hungarian presence in Styria during the fight for the Babenberg heritage became a disaster, though the Cumans fought bravely. The arrival of the Teutonic knights, who represented a western type of military diaspora here, offered an alternative, but the Hungarian Royal Court did not choose them. It was the settled Cumans who best fulfilled the requirements set for the auxiliary peoples in the 13th century. A number of charters and narrative sources speak about their armed service inside and outside Hungary. However, the military successes of the light cavalry auxiliaries and especially that of the Cumans had a heavy price: they did great harm to the positive image of a Hungary adopting western norms and the Christian faith, and prolonged the phantom – at least in Central Europe – of pagan and cruel Hungarian horsemen.

Keywords: military history of Hungary 12th-13th century, auxiliary people, Pechenegs, Cumans, Vlachs, Teutonic knights, Latin historiography

A középkori Magyar Királyságban a katonai segédnépeknek – köztudottan – mindig nagy szerepük volt, ami különösen szembeűnő, ha a cseh és lengyel források egyöntetű hallgatását is figyelembe vesszük.¹ Katonai és politikai előnyeikhez tartozott, hogy a kirá-

¹ Először rövidített formában a Heidelbergi Egyetemen a CEU Medieval Departmenttel közös szervezésben hangzott el 2013. október 28–29-én. *Göckenjan* 1971.; *Györffy* 1990.; *Kristó* 2003. (Németül: *Kristó* 2008.); *Bárány* 2010.; *Berend – Urbańczyk – Wiszewski* 2013. 252–258. o.; *Font* 2005a. 187–193. o. Lengyel földön lengyel segédcsoportként egyszer említik a „szaracénokat”, amikor II. Władysław Poznańt ostromolta 1146-ban. Őket a poroszokkal, vagy még inkább – miként Gładysz javasolja – a kunokkal lehetne azonosítani. *Gładysz* 2012. 59., 95. o.

lyi udvarnak feltétlen engedelmességgel tartoztak, időben, gyorsan mobilizálhatók voltak. Részükről nem merülhetett fel a hadba vonulás elszabotálásának vagy éppen megtagadásának lehetősége, amiről egyébként forrásaink csak nagy ritkán adnak hírt. Legnagyobb előnyük az volt, hogy a királyi udvar által megkívánt időszakra, a szokásjog és az írott jog által rögzített korlátozások nélkül az udvar rendelkezésére álltak, s éppen rendszeres katonai igénybevételüknek köszönhetően a harckésztség és harci gyakorlat olyan szintjével rendelkeztek, ami a letelepült életmódot folytató népettséget nem, vagy csak korlátozottan jellemezte.

Az országba betelepülő népességeknek szórtan vagy koncentrált tömbökben való letelepítése és katonai felhasználása a kezdetektől megfigyelhető. A XI. századra még csak a helynevekből, később pedig az említett elbeszélő és okleveles forrásokból következtethetünk a besenyők és székelyek katonai alkalmazására. Sőt, a besenyőkkel való közös harcra már a X. századból van példánk: először Al-Maszúdi leírásában a 932. évből, majd amikor szövetségesként vesznek részt a 970. évi arkadiopoliszi ütközetben, igaz akkor közösen szenvednek vereséget.² A magyar krónika nehezen datálható utalásaiból azonban nyilvánvaló, hogy a magyar hadszervezet fontos elemét alkották, a határvédelemben is szerepet játszottak, hasonlóan a székelyekhez,³ majd az iszlám íjászokhoz,⁴ a vlachokhoz,⁵ a német telepeselekhez,⁶ végül a kunokhoz.⁷ A Német Lovagrendet, majd a Johannita lovagokat is a határszélre telepítették,⁸ ám ők kis számban érkeztek, s a terület védelmének megszervezésében játszottak szerepet, s értelemszerűen feladatuk más volt, mint a könnyűlovas segédnépeknek. Elsőként közvetlen határvédelmi feladatok nélkül a XIII. század közepén a kunokat fogják az ország középső területére telepíteni. Ugyanakkor a besenyőket az országban szórtan telepítették le, aminek eredményeként a XIII. századig asszimilációjuk előrehaladt, míg a területi kiváltságokkal rendelkező székelyek, kunok, németek, az ortodox vallású vlachok (románok) különállásukat többé-kevésbé az újkorig megőrizték. A besenyők a XIII. századtól a nádor joghatósága alá tartoztak, de a központi irányítás kezdeti homályba vesznek. Bizonyosan ispánok (comes) vezetése alatt álltak, de ez a besenyők esetében legkorábban 1224-ben, a székelyek esetében 1228-ban igazolható.⁹

„Vilissimi et pessimi”. Az elbeszélő források ellentmondásos tanúsága

A segédnépek a magyarországi írott forrásokban, s különösen az elbeszélő forrásokban azonban csak a XII–XIII. században jelennek meg először. Magától értetődően azt várnánk, hogy az elbeszélő források híradásai e könnyűlovas segédcsapatokról elismerő-

² Al-Maszúdi: Aranymezők. Fordításban in: Kristó 1995. 52–56. o.; *Skylytzes* (7. fejj.) in: Moravcsik 1988. 86–87. o.

³ *Kordé* 2001. 35–40. o.; *Göckenjan* 1971. 96–125. o.; *Benkő* 2012. 1. k. 171–180. o.; *Zsoldos* 2011. 239. o.; *Regesta regum*, 1. k. 277–281. o. (Nr. 926.); Erdélyi Okmánytár, 1. k. 133. o. (Nr. 37.); *Spinei*: 1986. 97. o.

⁴ *Göckenjan* 1971. 82–89. o.; *Katona-Kiss* 2010.; *Mátyás* 2013. 203–204. o.

⁵ *Makkai* 1986. 304. o.

⁶ *Zimmermann* 1996.; *Zimmermann* 2000.; *Zimmermann* 2005.

⁷ *Pálóczi-Horváth* 2004a.; *Pálóczi-Horváth* 2004b.; *Berend* 2012. (Angol változata: *Berend* 2001.)

⁸ *Zimmermann* 1996. 187–225. o.; *Zimmermann* 2000. 112–158. o.; *Gündisch* 2013.; *Papacostea* 1998. 40–46. o.

⁹ *Zsoldos* 2011. 239. o. (1235-ben említve); *Regesta regum*, Nr. 926.; Erdélyi Okmánytár, 1. k. 133. o. (Nr. 37.); *Spinei* 1986. 97. o. Az 1116-os olšavai csatában szereplő nádorispán és a besenyők kapcsolata is felmerült, de éppen a forrás zavarossága miatt nehezen értelmezhető: *Szűcs* 2013. 186–188. o.

en szólnak,¹⁰ kiemelik bátorságukat. Különösen annak ismeretében, hogy a kunok a XIII. század második felétől szinte minden jelentősebb hazai és külföldi hadjáratban részt vettek és szép sikert értek el. Sőt, az 1278-as morvamezei ütközet kapcsán a nyugati krónikások elítélik ugyan kegyetlenségüket, de katonai sikereiket egyáltalán nem vonják kétségbe.¹¹ Ám éppen ellenkezőleg, a ránk maradt magyarországi forrásokban éppen gyávaságukra és az ütközetekből való idő előtti távozásukra utalnak. Ebben a negatív megítélésben az 1200 körüli névtelen magyar krónikás¹² és a XIV. századi (1358) szerkesztésben fennmaradt krónikaszerkesztés¹³ megegyezik, és a negatív jelzőkkel egyikük sem fukarkodik.

A krónikaszerkesztésnek a Képes krónikában (KK) fennmaradt szövege 90. fejezetében a besenyők sikeresen együtt harcolnak a magyarokkal,¹⁴ de a 153.¹⁵ és 165. fejezetekben,¹⁶ szinte azonos szavakkal, a székelyekkel együtt minősíti harci tevékenységüket silánynak a krónikás. Ráadásul leírja, hogy a sereg előtt lovagolva nyugtalanítják az ellenfelet, majd eltávoznak a harcot nem várva meg. Érdekes, hogy a 165. fejezetben leírt 1146-os bajor–magyar csatát, amelyet II. Géza király Jasomirgott Henrikkel szemben vívott meg, Freisingi Ottó is megörökítette. Szerinte is a magyar sereg előtt íjászok támadtak, két ispánjukkal az élen, de a németek elűzték őket.¹⁷ Ugyanakkor például a KK 125. fejezetében a besenyők félelmet keltő megjelenéséről esik szó, még ha azután Géza csapatai le is győzik őket.¹⁸

Nem sokkal jobb a könnyűlovas segédcsoportokat illetően a magyar Névtelen véleménye. Anonymus szóhasználatának egyik homályos pontja, amikor az íjhasználatról tesz

¹⁰ A könnyűlovasok katonai előnyeire lásd: *Mitchell* 2008.

¹¹ *Kusternig* 1979. 53., 96–99., 383. o. A Rímeskrónika vonatkozó részére lásd: *Kristó* 1994a. 103–104. o. Kiadása: Ottokars Österreichische Reimchronik. In: Dt. Chron. V/1: Vv. 7390–7400 (p. 98.); Vv. 10960–10965 (p. 145.); *Annales Ottokariani*. In: MGH SS 9. k. 184. o., idézi: *Armbruster* 1990. 76–77. o.; *Armbruster* 1972.

¹² Master Roger's Epistle; *Anonymus*; *Kézai*.

¹³ Használt kiadások és fordítások: SRH, Képes krónika.

¹⁴ KK 90. fej. (1051. évhez) „Ráadásul a magyarok és a besenyők minden éjjel keményen rajtuk-rajtuk ütöttek; mérgezett nyilakkal öldösték őket...” „Insuper etiam Hungari et Bisseni singulis noctibus acriter eos infestabant, toxicatis sagittis eos interficiendo”.

¹⁵ KK 153. fej. (1116. évhez). „A hitvány besenyők és székelyek, anélkül hogy megsebesültek volna, egészen a király táboráig futottak.” „Bohemi videntes sagittarios venire sine dubio sciverunt veritatem esse, quod audierant. Qui impetum super sagittarios fecerunt. Bisseni atque Syculi vilissimi usque ad castrum regis absque vulnere fugierunt...”

¹⁶ KK 165. fej. (1146. évhez) „A silány besenyők és a hitvány székelyek, akik szokásos módon a magyar hadtestek előtt jártak, valamennyien egyként megfutottak, akár a juhok a farkasoktól.” Latinul: „Bisseni vero pessimi et Siculi vilissimi omnes pariter fugierunt sicut oves a lupis, qui more solito preibant agmina Hungarorum”.

¹⁷ *Györffy* 1990. 120. o.; *Otto von Freising: Gesta Friderici I.* 33. In: MGH SSRG 46. k. 52. o. (sagittariorum impetum... cum duobus comitibus... pene funditus delevit). Freisingi Ottó, 110. o.

¹⁸ KK 125. fej. (1074/75 évhez) „Salamon király pedig a német őrgróft szerezte meg segítségül azzal, hogy pénzt ígért neki. Mikor azonban az őrgróf a besenyők ellen vonult, meglátva szörnyű és rettentő külsejüket, megijedt... Amikor pedig ütközetre került a sor, a besenyők megfutottak Salamon király elől, »mint ahogy a viasz szétolvad a tűz előtt.«” Miután sokakat legyilkoltak közülük, mások pedig elmerültek a Fertő mocsarában, Zoltánnal együtt futva csak kevesen menekültek meg. Mivel tehát a besenyőket legyőzték, az őrgróf kérte Salamontól a pénzt, ám ő semmit sem adott neki, sőt azzal fenyegette, hogy bevádolja a császár előtt, amiért félelmében meg sem merte mutatni magát a hitvány besenyőknek.” Latinul: „Rex autem Salomon marchionem Theutonicorum promissa pecunia in auxilium ascivit. Cumque obviam ageret Bisseni marchio, videns horribiles aspectu et terribiles, timuit... Cum autem venissent ad conflictum, Bisseni fugierunt a facie Salomonis sicut fluit cera a facie ignis et multis ex eis interfectis, alii<i>s in stagno Fertue submersis, pauci cum Zultan fugiendo evaserunt. Victis itaque Bissenis marchio pecuniam petivit a Salomone, cui ille nichil dedit. Ipse autem minabatur ei, quod eum ante imperatorem accusaret, quia pre timore se ostendere non esset ausus vilissimis Bissenis...”

megjegyzéseket. Anonymus 25. fejezetében a vlachokról és szlávokról szól, mint „*viliores homines*”-ről. A fordításban: „A vidéket a földkerekség leggyengébb népei lakják: vlachok és szlávok, ugyanis egész fegyverzetük íjból és nyilakból áll...”¹⁹ Az értékelés mögött Anonymusnál látszólag csak a fegyverzetbeli különbözőség áll, de a megjegyzést a taktika jegyében érthetjük meg, amit a KK egyes megjegyzései csak megerősítenek. Anonymusnál egyébként talán ez az egyetlen hely, ahol valamiféle archaizálás tapintható ki: az első fejezetben, mintegy őstörténeti visszatekintésben hallhatunk a szittyák páratlan íjásztudományáról, amire később visszaül a 46. fejezetben (*more paganismo*), s amit a magyarok 1200 körülre a nyugati fegyverek és szokások, így a lovagi torna (*turnamentum*) recepciójával – legalábbis az ő leírásában – meghaladtak. A kulcsot éppen a Névtelen műve adja, aki 1200 körül valóban szembeállítja az ősi és modern taktikát, bizonyítva, hogy ekkora kialakulhatott egy, a könnyűlovas harcmodort kritizáló és lenéző szemlélet.²⁰

Meglehet, hogy e kritikának *látszólag* tápot adhatott az a gyakorlati tapasztalat, hogy a hosszas letelepült életformában a besenyő és székely katonaság harcértéke lecsökkent, amivel ellentétben állhatott a megyei csapatok megszilárdult, „nyugati típusú” fegyelme.²¹ A krónikások szavai lehet, hogy egy mély válságra, még inkább elhúzódozó válságfolyamatra utalnak, amikor e katonák már kijöttek a gyakorlatból, fegyelmük fellazult. Mindezt azonban a történelmi események cáfolják: a székelyeket határvédelmi feladattal Erdélybe éppen a XII. század második felébe telepítik át Nyugat-Magyarországról, sőt, a székelyek külföldi harci alkalmazásáról éppen az 1200 után évtizedekben hallunk: 1228-ban ejtik fogságba a bolgárok ellen vonult székelyek vezetőjét, s az oklevél nem ír róla semmi elmarasztalót.²²

A *Képes Krónika* 159. fejezetében II. Istvánra (1116–1131) vonatkozóan van egy érdekes leírás, miszerint közvetlen környezete (testőrsége?) kunokból állt volna.²³ A leírásban a kunok megjelenése rendkívül korai, s a magyar történészek általában a besenyőkre gondolnak,²⁴ de a kunok korai megjelenésének lehetőségét nem szabad azonnal elutasítani, hiszen a testőrséget általában idegen etnikumok alkották. Sőt, a vezérüként megnevezett

¹⁹ *Anonymus*, 25. fej. „A vidéket az egész földkerekség leggyengébb népe lakja, vlachok és szlávok, ugyanis egész fegyverzetük íjból és nyilakból áll.” „...et habitatores terre illius viliores homines essent totius mundi, quia essent Blasii et Sclavi, quia alia arma non haberent, nisi arcum et sagittas.” *Spinei* 2009. 90. o. A Névtelen leírását a X. század végére tekinti forrásnak. A vlachok és kunok íj és nyíl használatára lásd: *Historia de expeditione Friderici imperatoris*. In: MGH SSRG N.S. 5. k. 58. o.

²⁰ *Kristó* 1994b. 46–48. o., aki a Névtelen esetében annak lovagi szemléletéről beszél, ami túlzás. Lásd még: *Mályusz* 1942. 258. o.; *Borosy* 2010. 19–59. o. (első megjelenése: *Borosy* 1962. 38–39. o.); *Kordé* 1990. 14. o. Meglepő, hogy a Névtelen a székelyekkel hangsúlyosan foglalkozik, de ebben a vonatkozásban nem említi őket. Az archaizálásra lásd *Veszprémy* 2011.

²¹ B. Szabó János eredményei szerint azonban az országos hadban mindvégig magas maradt az íjászok (tegzések) aránya, vö.: *B. Szabó* 2010.

²² *Regesta regum, 277–281. o.* (Nr. 926); Erdélyi Okmánytár, I. k. 133. o. (Nr. 37.) Az 1228-ra datált hadjárat kronológiai problémáit áttekinti, s azt maga is leginkább 1228/1229-re valószínűsíti: *Bárány* 2012a., különösen: 151–155. o.

²³ KK 159. fej.: „Abban az időben pedig István király nagyon kedvelte a kunokat, jobban, mint ahogy az ilendő lett volna. Ezeknek Tatar nevű vezére, aki a császár vérfürdőjéből kevesedmagával a királyhoz menekült, a király környezetében tartózkodott. A király pedig vérhasba esett. A kunok viszont, akik a király engedékenysége folytán hozzászoktak a garázdálkodáshoz, ekkor is ugyanúgy kegyetlenkedtek a magyarokkal szemben.” „Rex autem Stephanus diligebat Kunos tunc temporis plus quam deceret. Quorum dux nomine Tatar, qui a cede imperatoris cum paucis ad regem fugerat, cum rege morabatur. Rex autem incidit in dissenteriam. Kuni vero qui promissionibus regis fuerant assueti, sceleribus, nec tunc minus sievebant in Hungaros.”

²⁴ *Makk* 1974. 253–254. o.

„Tatar” neve Vásáry István szerint illik a nomád névadási gyakorlatba.²⁵ Ugyanakkor gyengíti e magyarázat valószínűségét, hogy a szövegben a kunokat úgy emlegeti, mint akik az országban már akkor is pusztították a szomszédjaik területét, világosan utalva a tatárjárás (1241–42) utáni letelepítés konfliktusaira.²⁶ Nem lehetetlen, hogy a későbbi krónikás illesztette be a kunok nevét a krónikásszövegbe, miként az a Szent László történetekben is előfordult, sőt a balul végződő történetükkel mintegy elő akarta készíteni a későbbi konfliktusokkal terhes magyarországi tartózkodásukat. Éppen ezekben az években jelentős besenyő betelepüléssel is számolhatunk, miután a bizánci császár tönkrevverte a besenyőket az 1122-es berrhoe-i ütközetben. Meglehet persze, hogy miként Makk Ferenc is gondolja, a besenyők számos egyéb töredék etnikumot is magukkal sodortak, köztük kunokat. Ugyanakkor Makk e leírásnak még nagyobb jelentőséget is tulajdonít, s a XII. századi Bizánccal szembeni agresszív magyar politika mögött a királyi udvarban is érvényesülő besenyő hatást feltételezi.²⁷ Meggondolandó azonban, hogy 1132-ben a III. Lothar német király számára kiállított cseh kontingensben szereplő kunok, „Falwen” nem Magyarországról érkeztek-e, miként azt Konrad Schünemann véli.²⁸ II. Béla magyar király ugyanis sógora volt a német császárral szövetséges cseh fejedelemnek, I. Soběslavnak (1125–1140), aki 1125 körül nyerte nőül Béla testvérét, Adelheidot. Mindez egyúttal a II. István-kori krónikás híradás Schünemann szerinti értelmezését is erősítheti.²⁹ Kinnamosz szerint III. István uralkodása alatt is harcoltak oroszokkal együtt kunok a magyar seregben Bizánc ellen.³⁰ Mindezek az adatok persze még nem igazolják, hogy a kunok le is telepedtek az országban, legfeljebb alkalmi katonai felhasználásukat.

Itt kell megemlítenünk az 1116-os Olšava folyó menti cseh–magyar összecsapást, ahol a KK 153. fejezete ismét a székelyek és besenyők gyávaságát emeli ki. A magyar krónika 153. fejezete egy kerek, fordulatos történetet mesél el, amely magyar győzelemmel végződik, amivel szemben áll a Cosmas krónikájában (III. 42) olvasható leírás, ami cseh győzelemmel ér véget. A magyar krónikás és Cosmas (†1125), egyébként egymástól független elbeszélésében sok közös részlet található, igaz, csak Cosmas tudja a csata pontos időpontját, sőt a magyar király kíséretéből Lőrinc érsek nevét is ismeri.³¹ Ráadásul Cosmas szintén II. István fiatalságával, gyermekségével magyarázza a konfliktus kimenetelét, mint a magyar forrás.³² Cosmas ábrázolásában a magyarok először komoly sikert érnek el, miután

²⁵ Vásáry 2005. 11. o., miként némi kétellyel szintén elfogadja Spinei 2008. 416. o.

²⁶ E konfliktusok már bevonulásukkor jelentkeztek, vö.: Master Roger's Epistle, 47., 155. o.

²⁷ Makk 1974. 253–254. o.

²⁸ Schünemann 1924. 105. o. Ottó bambergi püspök levele: „Rex Christianus [Lothar, 1132] inducit super ecclesiam Christianam homines inhumanos et paganos, Boemos videlicet ac Flavos, qui vulgari nomine Valwen dicuntur, qui persecutores Christi et ecclesiae esse ac fuisse semper manifeste ab omnibus cognoscuntur.” In: Udalrici Babenbergensis codex, 446–447. o. (Nr. 260.)

²⁹ RI IV,1,1 n. 311. In: Regesta Imperii Online, URI: http://www.regesta-imperii.de/id/1132-08-26_1_0_4_1_1_311_311 (A letöltés időpontja: 2014. április 11.); Arnold von Lübeck: Chronica Slavorum VI, 5. In: MGH SS 21. k. 216. o.

³⁰ 1165–höz: Kinnamos 5.15. In: John Kinnamos: Deeds, 182. o. (5.15); Spinei 2008. 417. o.

³¹ SRH I. 436–437. o.; Cosmas: Chronica 3.42. In: MGH SS NS 2. k. 214–217. o. Cseh győzelemként értéke-li: Kordé 1991. 18. o. Összefoglalóan: Szabados 2007., aki a magyar győzelem mellett érvel, továbbá B. Szabó 2001. 82. o. Újabbán arra hívták fel a figyelmet, hogy mindkét leírásban kronológiai bizonytalanságok vehetők észre, ami azonban szerintünk még nem vonja kétségbe a szerzők, különösen Cosmas jól tájékozottságát, vö. Pandi 2014.

³² „Vae terrae, cuius est puer rex.” Vö.: Zemek 1972. 58. o.

három „hospes” egységük átkelt a folyón. A cseheket csak egy bátor manőver menti meg, amikor váratlan támadást intéztek a magyarok tábora ellen. Majd tovább fűzi a meglepetések sorát azzal, hogy miután a sikeres manőverből visszatérő magyar „hospes” légiók a menekülő magyar főhad után erednek, azokat a főszereg tévedésből az üldöző csehekkel azonosítja, megrémülnek tőlük, s újabb fejvesztett menekülésbe kezdenek. Ha Cosmas leírását szó szerint vesszük a magyarok üldözéséről, akkor a „hospes” légiók nem lehettek a magyar krónikás által leírt besenyők és székelyek, hiszen azokat aligha lehetett összetéveszteni az eltérő, minden bizonnyal nyugati fegyverzetű csehekkel.³³

A magyar seregben alkalmazott nyugati zsoldosokról egyébként van néhány adatunk. Ilyen lehet a *Képes krónika* 121. fejeztében, Salamon seregében említett „Latinok”.³⁴ E feltételezést némileg támogathatja, hogy Kinnamos 1128-nál említ itáliai zsoldosokat a bizánci seregben.³⁵ Khoniatész az 1167-es, egyébként bizánci győzelemmel végződő zimonyi csata kapcsán megjegyzi, hogy a bizánciak ellen sok nyugati zsoldos, köztük alemannok voltak a magyar seregben.³⁶ Bár a körülmény, hogy a csatát a „hospes”-eknek a folyón való átkelése indította, inkább azok könnyűlovas volta mellett szól. Tekintetbe véve, hogy ilyen nagyszámú nyugati vendég alkalmazásáról a korban nem tudunk, inkább arra hajlunk, hogy Cosmasnál mégis a keleti segédcsoportok jelennek meg a „hospes” elnevezés alatt, miközben Cosmasnak nyilván nem volt tudomása arról, hogy valójában kikből álltak ezek a „hospes” csapatok. Ha pedig így van, akkor a magyar krónikásnál az irányukban megmutatózó negatív megítélés még inkább tendenciózusnak minősíthető. A magyar krónika félrevezetően használt gyalázkodása a könnyűlovas segédcsoportokkal szemben aligha lehet egykorú a leírt eseményekkel.

Ezen a ponton kell utalnunk arra a gyanúnkra, hogy a krónikaszerkesztésben, illetve a *Képes krónika*ban fennmaradt, a könnyűlovasokra vonatkozó becsmérlő megjegyzések semmiképpen sem tekinthetők XI–XII. századi egykorú lejegyzésűeknek.³⁷ Meggyőződésünk szerint a magyar krónikások egyöntetű megvetése csak a XIII. század elejétől rögzülhetett a krónikaszövegben refrénszerűen ismétlődő negatív ítélettel, s ekkor – utólag – szűrhatták be azokat a korábbi időszakot tárgyaló szövegekbe is. Paradox módon, éppen a könnyűlovasok szerepének megerősödése játszhatott közre ebben, sőt éppen a Bizánci Birodalom meggyengülése és válsága, vlach támogatással a Bolgár cárság újjászületése, ami mozgásba hozta az Észak-Balkánt és egyúttal a Magyar Királyság határvédelmét is.³⁸ A hagyományos megyei csapatok rovására, sőt sérelmére a balkáni változások a segédnépek és könnyűlovasok súlyát és arányát növelték a magyar hadszervezetben, ami nyilvánvaló

³³ *Florin Curta*, in: *The Medieval Review*, 2000.07.13 (A letöltés időpontja: 2014. április 13.) szerint ezek a magyarországi nyugati „vendégek”-ből álltak.

³⁴ KK 121. fej.: „Az említett csatában azonban nemcsak németek és olaszok estek el, hanem – mint mondják – a Magyar Királyság katonaságának nagyobbik része elpusztult”, latinul: „In prefato namque prelio non solum Teutonicis aut Latini ceciderunt, sed maior pars militie regni Hungarie dicitur corruisse.”

³⁵ Kinnamos 1128-nál (1.4) lombardokat említ. *Kinnamos*: Deeds, 18. o. A latinokra lásd: *Historia de expeditione Friderici imperatoris*. In: MGH SSrG N.S. 5. k. 174. o. A bizánci gyakorlatra általában lásd: *Dražković 2012*.

³⁶ *Moravcsik 1988*. 286. o.

³⁷ Kristó maga sem tekintette a csatát korabeli lejegyzésűnek. *Kristó 2002*. 37. o.

³⁸ Kunok bekapcsolódására a harcokba: *Spinei 2009*. 144–145. o. Az általános külpolitikai helyzetre: *Bárány 2012a*.

politikai feszültségekhez vezetett a hazai belpolitikában. A folyamat csúcspontja éppen a Német Lovagrend 1225. évi Erdélyből való kiutasítása volt, miután határvédő feladataikat részben a székelyek vették át, s a magyar–kun kapcsolatok is új szakaszukba léptek.³⁹

Érvelésünket erősíti a bizánci krónikás, Choniatés, aki szintén lenézően és elítélően szól a kunokról. Leírásában 1152-ben a kunok gyorsan átkeltek a Dunán, nagy zsákmányra tettek szert, s – amint írja – szokásuknak megfelelően gyorsan eltűntek.⁴⁰ A bizánci szerző bírálata és a magyar krónikások megjegyzései egy tőről fakadnak: a gyorsan mozgó, saját belátásuk szerint zsákmányoló lovasokra az udvari szerzők gyanakvással tekintettek. Arra gondolhatunk, hogy a könnyűlovasok alkalmazásánál mindig fennállt annak veszélye, hogy gyorsaságuknak köszönhetően könnyebben tudtak zsákmányra szert tenni, s a főse regtől különváltan mozogtak. Másfelől e segédnépek a zsákmányból jog szerint való részesedésüket mindig tágan értelmezték, s ha tehették, addig zsákmányoltak, amíg volt mit. Ugyanakkor a bizánci és a magyar királyi udvar törekvése az újabb és újabb segédnépek megnyerésére azt bizonyítja, hogy katonailag nagy szükség volt rájuk, s őket a reguláris udvari csapatokkal együtt – a krónikások panaszkodása ellenére – sikeresen tudták azokat alkalmazni. A nyugati lovagrend magyarországi alkalmazása az azok által elért katonai sikerek ellenére politikai kudarccal végződött, így az ebből levont tanulságok még inkább alátámaszthatják a könnyűlovas csapatok alkalmazásának elkerülhetetlenségét. Igaz, a kunok esetében a pogányság problémája még komoly bel- és külpolitikai feszültségekhez vezetett a XIII. században, különösen a magyar és pápai udvar között.

A képet tovább árnyalja és a magyar krónikások eljárását támogatja, hogy a nyugati krónikások sem fukarkodtak a bíráló megjegyzésekkel a könnyűfegyverzetű segédnépekkel kapcsolatban. Arnoldus a *Chronica Slavorum*ban 1208-ban a német földi harcokban feltűnő magyarok kun segédcsapatait szintén a „hitvány” (*pessimi*) jelzővel illeti.⁴¹ Véleménye nem esetleges, mivel művében már másutt is, 1203-nál igen elítélőleg szól kegyetlenségükről. Azok a cseh fejedelem által küldött csapatban harcoltak, s vélhetően Magyarország felől érkeztek, hiszen I. Ottokár éppen akkor vette feleségül Imre magyar

³⁹ Györffy szerint a lenézés mögött a nomád harcmodor félreismerése húzódik meg. Györffy 1990. 13. o., követi Szabados 2007. 157. o. A német lovagok kiűzése és a magyar–kun kapcsolatok összefüggésére legutóbb: Hunyady 2012. 125. o.

⁴⁰ Choniatés 1984. 54. o.; SRH 1. k. 259. o. Leírását még egy Iliász kölcsönzéssel is nyomatékostítja: 10,504. Itt írja le a folyón való átkelés gyakorlatát: 54–55. o., vö.: Magyar krónika, 9. fej. In: SRH 1. k. 259. o. További példák Choniatés-nél: 1176-ban a bizánciak latinokat és kunokat fogadnak fel zsoldosként: Choniatés 1984. 100. o., miként 1186-ban kunokat fogadnak fel, uo. 206. o., 1187-ben a bizánciakkal szemben a színlelt megfutamodás taktikáját írja le, uo. 218. o., hasonló taktikát alkalmaznak a kunok 1205-ben a latinokkal szemben, uo. 337. o. Kinnamos sem ír alapjában negatívan a bizánciakkal zsoldosként harcoló kunokról, sem 1155–56-ban, sem 1167-ben, éppen a magyarok ellen: uo. 112., 203. o. A bizánciak zsoldjában álló kun és vlach csapatokra I. Frigyes kereszties hadjárata idején lásd: Historia de expeditione Friderici imperatoris. In: MGH SSrG N.S. 5. k. 63. o. A gyanakvás egyébként nem volt alaptalan, a bizánci seregben harcoló besenyők a manzikerti csatában az ütközet közben menekültek el. Lásd még: Madgearu 2013. 218. o. (A hivatkozott hely: Edessai Máté II.57.) Feladatuk bizánci seregben is főleg felderítés és a határ védelme volt. Korábban a besenyőkről Psellos egy végtelenül egyoldalú, elmarasztaló jellemzést örökített meg művében, ami még a bizánci szerzők között is magában áll. Vö. Chronographia, 125–126. o.; Sewter 1953. 242. o., idézi: Curta 2013. 149. o.

⁴¹ Schünemann 1924. 106. o., vö.: Deér 1971. 56. o. (Reprint: Deér 1977.); Arnold von Lübeck, VII,19.: „Et contracto innumero exercitu de omni imperio, ubi aderant innumeri de Ungarorum finibus. contrahens secum auxilia pessimum, qui Valve dicuntur.” In: MGH SSrG 14. k. 281. o. A szónak természetesen a szövegkörnyezettől függően volt „kegyetlen” jelentése is, amire egyébként e segédnépek rá is szolgáltak.

király testvérét, Konstanciát.⁴² A német krónikás említései már azért is fontosak, mivel bizonyítják, hogy a magyar királyok már 1200 körül is esetenként igénybe vették a kunok katonai szolgálatait, s a kunok „kiközvetítésével” nyújtottak nyugati szövetségeseinek katonai segítséget. Amint láttuk, Bizáncban is hol ellenségek, hol fizetett zsoldosok voltak. A magyar Névtelen is említi őket, mégpedig mint olyan népséget, akik kárt okoznak,⁴³ s ez a korabeli róluk kialakult képpel mindenben egyezik. Egyúttal jelzi, hogy a kunok katonai erényeiről és hasznosságáról a magyaroknak évtizedekkel a tatár hódítás előtt pontos képük volt, s a Német Lovagrend behívásának egyik nem elhanyagolható motívuma a terület pacifikálása mellett a kunok fegyveres erejének a megszerzése lehetett, ami az 1220-as évek közepétől fokozatosan megvalósult.

Vlachok

Sokkal érdekesebb a vlachok kérdése. A vlachok esetében hosszas magyarországi harci tapasztalatról nem lehet beszélni, hiszen legkorábbi írásos említésük egy 1210 körülre datált királyi oklevélben olvasható. Eszerint a szebeni ispán csapatában tűnnek fel, aki százokkal, székelyekkel és besenyőkkel együtt a bolgár cár segítségére indult, legyőzött három kun vezért, s Vidin várát visszafoglalta a cár számára.⁴⁴ A harci siker egyúttal a segédnépek katonai értékét is jól mutatja. A magyar Névtelen krónikájában előforduló „vlach”-ok értelmezésére a vlach (román)-fóbiában szenvedő hazai történészek a legkülönbözőbb magyarázatokkal álltak elő, pedig a legkézenfekvőbb az, hogy katonai segédnépként használták fel őket.⁴⁵ Katonai tapasztalataikat a kunok előtt éppen a besenyőktől szerezték, ami már korán egy zsoldosként is jól hasznosítható néppésséggé tette őket.⁴⁶ Az ország határain belüli letelepítésük menetét pontosan nem ismerjük, de II. András király az erdélyi németeknek kiadott 1224-es privilégiuma (Andreanum) a besenyőknek és vlachoknak a Fogarasi Alpok környékére lokalizálható erdejéről tudósít.⁴⁷ Ezzel jól egybe-

⁴² *Schünemann* 1924. 106. o.; *Arnoldus*, VI.5.: „Nec defuit ibi illud perditissimum hominum genus, qui Valvae dicuntur, crudelitates suas et nequitias exercentes, de quibus loqui non est edificatio sed miseria.” In: MGH SSrG 14. k. 224. o.

⁴³ *Anonymus*, 25. fejezet: „...et dux eorum Geleou minus esset tenax et non haberet circa se bonos milites ut auferent stare contra audatiam Hungarorum, quia a Cumanis et Picenatis multas iniurias paterentur.” A magyarok és kunok közötti szoros szövetség előképe akár a kunok 1220-as években a Magyar Királyság vazallusai közé való betagozása lehet, amint azt a legújabb Anonymus-kiadás felveti, a mű keletkezését is az 1220-as évekre helyezve, vö.: *Veszprémy* 2011. bevezető tanulmányával, xvii–xxxviii. o.

⁴⁴ *Regesta regum*, 277–281. o. (Nr. 926.); Erdélyi Okmánytár, I. k. 133. o. (Nr. 37.): „associatis sibi Saxonibus, Olacis, Siculis et Bissenis”. Az ispán neve: Iwachinus, akit a szakirodalom Joachimként is emleget. *Papacostea* 1211–1213 közé datálja az akciót, lásd: *Papacostea* 1998. 47. o., továbbá: *Spinei* 2009. 145. o. A datálás körüli nehézségeket áttekintve, s 1210-es évet valószínűsíti: *Bárány* 2012a. 136–138. o. A vlachok kutatástörténetébe alapvető bevezetés: *Takács* 2004.

⁴⁵ A vlachok katonai felhasználását már Anna Komnéné is igazolja 1091-re: *Vásáry* 2005. 20. o. II. András 1222-es oklevele a Német Lovagrend számára már említi a székelyek és vlachok földjét („per terram Siculorum et per terram Vlachorum”. Vö.: *Benkő* 2012. I. k. 44–45. o.; *Györffy* 1964. 3–4. o. Az 1224-es Andreanum kiadása után a székelyek elköltözhetek a szebeni ispán joghatósága alá kerülő szászföldről.

⁴⁶ A besenyő–vlach hadinép „mixobarbaroi” említésére, valamint a besenyő–bizánci harci kapcsolatok alakulására lásd: *Meško* 2012. Az adatért Langó Péternek, a tanulmány lektorának tartozom köszönettel.

⁴⁷ *Vásáry* 2005. 28–29. o. Értékeli például Rásonyi László vlachokra vonatkozó elméletét. Victor Spinei azonban már a XII. századra is visszavetíti a román telepek létét, azzal az indoklással, hogy ekkor még a magyar királyok nem tartottak igényt a szolgálataikra. *Spinei* 2009. 77–78., 134. o. Kritikájára lásd: Berend Nóra írását: *The Medieval Review*, The Medieval Review – IUScholarWorks–Indiana University. <https://scholarworks.iu.edu/dspace/handle/2022/3631>. (A letöltés időpontja: 2014. március 11.)

vág a Johannita lovagrenddel kapcsolatos privilégiumban a területen élő vlachok említett kötelezettsége, hogy szükség esetén katonai segítséget kell nyújtaniuk a lovagoknak.⁴⁸ Az erdélyi németek is tartoztak katonai szolgálattal, amint azt az Andreanum is megörökítette, de tényleges alkalmazásuknak kevés nyoma maradt.

A források között rendkívül fontos az 1200 körülre datálható *Nibelungenlied*, amely sokban tükrözi a korabeli Magyar Királyság sokféle harcoló etnikumait. Akiket Attila seregében említ a szöveg, azok a magyar király seregében is megjelenhettek, így a besenyők, vlachok, ruszok.⁴⁹ A vlachok nevére, s különösen név szerint is említett, egyébként fiktív hercegük, Ramunc személyére a román kutatás figyelt fel. Adolf Armbruster következtetései jól illenek a katonai segédnépek értelmezés sorába: a román kutató is a románok erdélyi megjelenésével magyarázza felbukásukat a *Nibelungenlied*-ben.⁵⁰ Az okleveles források a vlachok katonai teljesítményéről hallgatnak, a XIV. század elejei *Stájer rímes krónika* azonban többször is megemlíti a vlachokat a magyar király segédnépei között. Az 1260. évi kroissenbrunni csatában a csehek ellen a segédnépek nagy számban vettek részt, köztük oroszok, bosnyákok mellett kunokat, székelyeket és vlachokat említenek. Hasonlóképpen az *Osztrák rímes krónika* is nagy részletességgel és visszatérően foglalkozik a magyar hadjáratokkal, s megemlíti a kunokat, székelyeket és vlachokat V. István seregében.⁵¹ Mindezt a latin források is szépen támogatják, mint a klosterneuburgi krónikafolytatás.⁵² Meglehet, hogy a magyaroknak rossz színben való beállítása miatt, ami a stájer krónikáknak egyébként is jellemzője, szívesen említik a pogány, illetve ortodox segédcsapatok jelenlétét, toposzszerűen valószínűleg akkor is, ha azok nem is voltak jelen. Ennek jellemző példája, hogy az 1278-as morvamezei ütközet kapcsán a székelyek és vlachok neve a német nyelvű népi énekekbe is bekerült, noha más forrásból itteni jelenlétük nem igazolható.⁵³ A második magyarországi tatárjárás idején a sikeres védelem megszervezésekor a székelyek, oláhok mellett a németeket (Saxones) is említik.⁵⁴ A XIII. századi forrásokban említett oroszok a halicsi hadjáratok és hódítás eredményeként az onnan küldött segédcsapatokra vonatkoznak. Ezekről határozottan meg kell különböztetni a varégokként a királyi testőrség szerepét betöltő oroszokat, akiknek nyomai a XI. századtól nyomon követhetők.⁵⁵

⁴⁸ Regesta regum, 257. o. (Nr. 853.); Erdélyi Okmánytár, 1. k. 191–192. o. (Nr. 205.)

⁴⁹ Schünemann 1924. 114. o.; Magoun 1945., különösen: 129–130. o. A hivatkozott helyekre lásd: Armbruster 1973. 88–98. o. (Újraközölve: Armbruster 1991. 75–93. o.) Magyar vonatkozásokra lásd: Hóman 1938.; Simon 1978. 271–325. o.

⁵⁰ Armbruster 1973. 87–100. o., ami alapján persze merész valamiféle korabeli vlach fejedelemség (political entity) léteire következtetni. A Nibelungenliedre összefoglalóan lásd: Schulze 2002., legújabban: The Nibelungen Tradition.

⁵¹ MGH Deutsche Chroniken, V/1., vv.7390–7400. (98. o.), vv. 10960–10965 (145. o.), idézi: Armbruster 1990. 77. és Armbruster 1972.; Canonicorum Pragensium continuatio Cosmae. Annales Ottokariani. In: MGH SS 9. k. 184. o., idézi: Armbruster 1990. 76–77. o., vö.: Berend 2012. 264. o.

⁵² MGH SS 9. k. 743. o., idézi Armbruster 1990. 77. o.

⁵³ Uhland 1845. 951. o., idézi Armbruster 1990. 79. o.

⁵⁴ MeS 2. k. 419. o.; Armbruster 1990. 79. o.

⁵⁵ Erről legutóbb Laszlovszky József tartott előadást a *From the Varangian body-guards of the Byzantine Emperor to the Russian door-keepers of the Hungarian king* címmel a *Trans-European Diasporas: Migration, Minorities, and Diasporic Experience in East Central Europe and the Eastern Mediterranean 500–1800* konferencián 2013. október 28–29-én Heidelbergben.

Lovagrendek és kunok

A Bizánci Birodalom válsága a XII. század végére ismét nyitottá tette az ország déli határait. Erre a magyar királyi udvar egy határozott keleti és déli expanziós politikával válaszolt, amihez gyorsan bevethető, jól felszerelt katonai erőre volt szükség.⁵⁶ Ennek legmarkánsabb akciója a Német Lovagrend behívása volt a pogány kunokkal szemben 1211-ben Erdély déli területeire, a későbbi Brassó városa környéki Barcaságba, amit 1222-ben még további kiváltságokkal gyarapítottak. Ezzel nemcsak a határt szilárdították meg, hanem felerősítették azt a folyamatot, melynek során a határ menti kun és vlach népesség az 1220-as évekre meghódolt, sőt magának a királyságnak a határon túli expanzióját is előkészítették, amit majd csak az 1241–42-es tatárjárás tett semmissé. Nem utolsósorban a halicsiak szövetségében bevetett kunok is határozott lépésre ösztönözték a magyar udvart.

A Német Lovagrend erdélyi története a középkori hadtörténet páratlanul érdekes és jól feldolgozott szakasza.⁵⁷ Krónikás forrásunk alig maradt, azonban a hozzávetőleg 30 oklevél a lovagok számára az 1430-as, illetve 1701 utáni visszatérés reményében nem veszítette el jogi értékét, sőt August Ludwig Schlözer göttingeni egyetemi professzor 1796-ban már ki is adta azokat.⁵⁸ Az 1211 és 1225 közötti időszak páratlan kísérletnek tekinthető, melynek keretében a lovagok jogot nyertek „castra lignea et urbes ligneas” építésére a kunok elleni védelem céljából, miközben tervszerűen vlachokat, szászokat, magyarokat telepítettek a területre. A felépített öt vár közül eddig az Olt folyó jobb partján fekvő Marienburgot sikerült azonosítani, míg Kreuzburg elhelyezkedéséről még vita folyik. Bizonyos azonban, hogy a Lovagrend komoly katonai eredményeket ért el,⁵⁹ s talán éppen a túlzott sikeresség, a magyarországi világi és egyházi struktúrát feszegető törekvéseik vezettek a kiűzésükhöz, amint azt legutóbb Hunyady Zsolt felvetette. A későbbi eredmények, a Kárpátokon túli kun területek magyar hűbér alá kerülése Béla herceg (később IV. Béla) vezetésével mind a lovagok sikereiket igazolják.⁶⁰ 1226 után a domonkosok missziós püspökséget alakítottak Milkó/Milcov(ia) központtal az Olt és Siret folyók között, 1227-ben Borc (Boricus) kun vezért megkereszteli az esztergomi érsek, a magyar király pedig felveszi a „Rex Cumaniae” címet.⁶¹ Borc csapatával 1230-ban már a magyar seregben harcol a halicsi hadjárat során, ahol ellenfelei annak a Kötönynek a kunjait bérelik fel, akik azután a tatárok elől Magyarországra települnek át.⁶² A középkori magyar hadtörténet szempontjából a kunok több szakaszban (1239–1246) történő betelepítése az országba rendkívüli jelentőségű volt, hiszen ezt követően a királyi seregek legfontosabb könnyűlovas alkotóelemét jelentették.

⁵⁶ Papacostea 1998. 23–40. o.

⁵⁷ Zimmermann 1996.; Zimmermann 2000.; Hunyadi 2008. és legújabban: Hunyadi 2012.; Gündisch 2013.; Kovács 2004.; Pósdán 1990., aki a függetlenedési törekvéseikre helyezi a hangsúlyt, melynek kritikájára lásd: Hunyadi 2012. 121. o.

⁵⁸ Schlözer 1796.

⁵⁹ A kunok magatartása különösen a tatárokkal szemben elszenvedett 1223-as Kalka-menti vereségük után változhatott meg.

⁶⁰ Béla herceg 1226-ban már Erdély kormányzója lett, vö.: Senga 1988. 43. o.

⁶¹ Spinei 2009. 155–156. o. Kétségre vonható érveléssel vitatja el a kun jellegét a milkói püspökségnek, s tartja meghatározónak a vlach elemet. Lásd még: Dobre 2002.; Kovács 2005.

⁶² Amennyiben a kun Begovar azonos Borc-cal, vö.: Hypathian Chronicle in *Shakhmatov: Polnoe sobranie ruskikh letopis. St. Petersburg, 1908, col. 759-61.* Az azonosítást illetően maradt némi bizonytalanság: Senga 1998. 45. o.; Spinei 2008. 422–423. o. Az orosz fejedelem Halicsban többször kun segítséget vett igénybe a magyarok ellen, így 1221-ben, 1230-ban, 1233-ben. Vö.: Font 2005b. 220., 228. o.; Font 2013. 151. o.

A lovagrendi akció másik eredménye a szőrényi térség, a Duna és Olt közötti terület feletti magyar befolyás megteremtése lehetett, ami a déli határvédelem kulcsfontosságú, bár a későbbi századokban is ingatag szeglete maradt. Első bánjának, Buzádnak a nevét ugyan csak 1233-ból ismerjük, Zsoldos Attila feltételezése szerint talán már 1226-ban elnyerhette azt.⁶³ A terület fontosságát mutatja, hogy a király 1247. július 2-i oklevelével a Johannita lovagok Szőrénysségbe telepítésével próbálta a területet pacifikálni. A lovagok itteni tevékenységéről és eredményeiről nem tudunk semmit, ami sikertelenségükkel egyenértékű. Szerencsére azonban fennmaradt az oklevél szövege, melyből kiderül, hogy a területükön élő vlachokra katonai szövetségesként is számíthattak. A feltételek nemcsak a számokban (50-60-100 fegyveres), hanem a célokban is jól mutatja a változó szempontokat: nemcsak pogányok (tatárok, Kunok), hanem az ortodox területek (bolgárok, görög), sőt keresztények ellen is bevethető mobilizálható katonai segítségre számítottak.⁶⁴ Ezeknek a feltételeknek értelemszerűen nem tudtak megfelelni, a Német Lovagrend sikere nem volt még egyszer megismételhető.

*

A XII–XIII. században folyamatosan igényelt az ország fegyveres ereje segédcsoportokat, akik váltakozva lehettek zsoldosok, vagy már az országban szórta vagy egy tömbben letelepített népek. Többször előfordulhatott, hogy mind a magyarok oldalán, mind velük szemben ugyanazon népelemek harcoltak, s ez általában nem okozott gondot, miként e gyakorlatot szintén rendszeresen kihasználó Bizáncban sem volt az. A krónikások kritikai megjegyzései azonban csak átmenetiek voltak, sőt éppen arra a folyamatra reflektáltak, melynek során a segédnépek a XIII. században egyre nagyobb helyet nyertek a magyar hadszervezetben, és tartósan megteremtették egy kombinált könnyű- és nehézlovas taktika alkalmazásának kereteit. Az ismert eseteknél a nomád segédhadak alkalmazására sokkal nagyobb számban kerülhetett sor, ami kiváltotta a kortársak felháborodását, vagy éppen irigységét. Nálunk ez inkább a taktikára vonatkozott, nyugaton pedig inkább kegyetlenségükre.

Mindez összekapcsolódott a magyar külpolitika páratlan expanzív szakaszával,⁶⁵ amelyet minden fronton a hadjáratok sokasága, sokszor évenkénti indítása jellemezett. Ennek különösen jellemző területei voltak északkeleti irányban a halicsi hadjáratok, 1241 után a Babenberg örökségért vívott nyugati hadjáratok, délkeleten Cumania megszerzése, délen a Szőrényi és Macsói bánzás kialakítása, szerb és bolgár területek elleni hadjáratok. Minden fronton bevetették a nomád segédnépeket, még az ausztriai (pontosabban stájer) fronton is, ahol nyugati normáktól eltérő viselkedésük nem kis visszatetszést keltett. Nálunk választási lehetőség adódott a Német Lovagrend megjelenésével, akik egy nyugati típusú katonai diaszpórát képviseltek, de a magyar udvar nem őket választotta. A segédnépekkel szembeni elvárásoknak a XIII. században a letelepített kunok feleltek meg a legjobban, akiknek az országon belüli és kívüli fegyveres igénybevételéről számtalan okleveles és elbeszélő forrás tanúskodik. A könnyűlovas segédnépek, de különösen a kunok katonai sikereinek súlyos ára is volt, egy, a nyugati és keresztény normákat átvevő pozitív Magyarország képen rendkívül sokat rontottak, s legalábbis Közép-Európában prolongálták a pogány és kegyetlen magyar lovasok rémképét.

⁶³A szőrényi bánzás korai megszervezése mellett érvel: *Senga* 1998. 44. o.

⁶⁴*Regesta regum*, 257. o. (Nr. 853.); Erdélyi Okmánytár, I. k. 191–192. o. (Nr. 205.)

⁶⁵*Bárány* 2012b. A XII. századi magyar pénzek havasalföldi és oltniai előfordulására: *Spinei* 2009. 133. o.

BIBLIOGRÁFIA

- Anonymus *Anonymus: Magyarok cselekedetei*. Ford. *Veszprémy László*. Budapest, 1999.
- Armbruster* 1972. *Adolf Armbruster* Romanii in cronica lui Ottokar de Styria: o noua interpretare. Studii. *Revista de istorie*, 25. (1972) 463–483. o.
- Armbruster* 1973. *Adolf Armbruster: Nochmals 'Herzoge Ramunc Uzer Vlachen Lant'*. *Revue Roumaine d'Histoire*, 12. (1973) 83–101. o.
- Armbruster* 1990. *Adolf Armbruster: Der Donau-Karpatenraum in den mittel- und westeuropäischen Quellen des 10–16. Jahrhunderts*. Wien, Köln, Weimar, 1990.
- Armbruster* 1991. *Adolf Armbruster: Auf den Spuren der eigenen Identität Ausgewählte Beiträge zur Geschichte und Kultur Rumäniens* Vorwort von Serban Papacostea. București, 1991.
- Bárány* 2010. *Bárány Attila: Auxiliary Peoples*, in *Medieval Warfare and Military Technology*. In: *An Encyclopedia* 3 vols. Ed. *J. Rogers Clifford*. Oxford, 2010. 1. k. 98–100. o.
- Bárány* 2012a. *Bárány Attila: II. András balkáni külpolitikája*. In: *II. András és Székesfehérvár*. Szerk. *Kerny Terézia – Smohay András*. Székesfehérvár, 2012. 129–173. o.
- Bárány* 2012b. *Attila Bárány: Attempts for Expansion: Hungary, 1000–1500*. In: *The Expansion of Central Europe in the Middle Ages*. Ed. by *Nora Berend*. Farnham, 2012. 330–380. o.
- Benkő* 2012. *Benkő Elek: A középkori Székelyföld*. 1–2. k. Budapest, 2012.
- Berend* 2001. *Nora Berend: At the Gate of Christendom. Jews, Muslims and 'Pagans' in Medieval Hungary, c.1000–c.1300*. Cambridge, 2001.
- Berend* 2012. *Berend Nóra: A kereszténység kapujában: zsidók, muszlimok és „pogányok” a középkori Magyar Királyságban 1000 k.–1300. Máriabesnyő*, 2012. 144–146. o
- Berend – Urbańczyk – Wiszewski* 2013. *Nora Berend, Przemysław Urbańczyk, Przemysław Wiszewski: Central Europe in the High Middle Ages. Bohemia, Hungary and Poland, c. 900–c. 1300*. Cambridge; New York, 2013.
- Borosy* 1962. *Borosy András: A XI–XIV. századi magyar lovasságról. Hadtörténelmi közlemények*, 9. (1962) 119–174. o.;
- Borosy* 2010. *Borosy András: A XI–XIV. századi magyar lovasságról*. In: *Borosy András: Hadakozók, keresztések, hadi érdekem a középkori Magyarországon: válogatott tanulmányok*. Budapest, 2010. 19–59. o.
- Choniates* 1984. *Niketas Choniates: O city of Byzantium: Annals*. Trans. by *Harry J. Magoulias*. Detroit, 1984.
- Chronographia *Chronographia*, VII 68. Ed. *Emile Renauld*. Paris, 1928.
- Curta* 2013. *Florin Curta: The Image and Archaeology of the Pechenegs. Banatica*, 23. (2013) 143–202. o.
- Deér* 1971. *József Deér: Aachen und die Herrschersitze der Arpaden. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 79. (1971) 1–56. o.
- Deér* 1977. *József Deér: Byzanz und das abendlandische Herrschertum. Sigmaringen*, 1977. 372–423. o.

- Dobre* 2002. *Claudia Dobre*: The Mendicants' Mission in an Orthodox Land. A Case Study of Moldavia (Thirteenth to Fifteenth Century). (CEU Medieval Studies Department master theses.) Budapest, 2002.
- Drašković* 2012. *Marko Drašković*: Recruitment Methods in Case of West European Mercenaries in Byzantium, 1081–1185. *Istorijski Casopis*, 61. (2012) 27–44. o. (bolgárul)
- Erdélyi Okmánytár Erdélyi Okmánytár. Ed. *Jakó Zsigmond*. Vol. 1. 1023–1300. Budapest, 1997.
- Font* 2005a. *Font Márta*: A keresztény nagyhatalmak vonzásában. Közép- és Kelet-Európa a 10–12. században. Budapest, 2005.
- Font* 2005b. *Font Márta*: Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek. Szeged, 2005.
- Font* 2013. *Márta Font*: Völker – Kultur – Beziehungen: zur Entstehung der Regionen in der Mitte des mittelalterlichen Europa. Hamburg, 2013.
- Freisingi Ottó* *Freisingi Ottó*: I. Frigyes császár tettei. Ford. *Gombos F. Albin*. Budapest, 1913.
- Göckenjan* 1971. *Hansgerd Göckenjan*: Hilfsvölker und Grenzwächter im mittelalterlichen Ungarn. Wiesbaden, 1971.
- Gündisch* 2013. *Konrad Gündisch*: Generalprobe Burzenland. Neue Forschungen zur Geschichte des Deutschen Ordens in Siebenbürgen und im Banat. Wien, Köln, Weimar, 2013.
- Györffy* 1964. *György*: Adatok a románok XIII. századi történetéhez és a román állam kezdetéhez. I. rész. *Történelmi Szemle*, 7. (1964) 1–2. sz. 1–25. o
- Györffy* 1990. *Györffy György*: A magyarság keleti elemei. Budapest, 1990.
- Hóman* 1938. *Hóman Bálint*: Magyar történeti elemek a Nibelung énekekben. In: *Hóman Bálint*: Történetírás és forráskritika. Budapest, 1938. 293–336. o.
- Hunyadi* 2008. *Hunyadi Zsolt*: The Teutonic Order in Burzenland (1211–1225): New Re-considerations. In: L'Ordine Teutonico tra Mediterraneo e Baltico: incontri e scontri tra religioni, popoli e culture. (Acta Teutonica 5.) Ed. by *Hubert Houben*, *Kristjan Toomaspoeg*. Galatino, 2008. 151–170. o.
- Hunyady* 2012. *Hunyady Zsolt*: A Német Lovagrend a Barcaságban. Régi nézetek – új megfontolások. In: II. András és Székesfehérvár. Szerk. *Kerny Terézia* – *Smohay András*. Székesfehérvár, 2012. 116–128. o.
- Katona-Kiss* 2010. *Katona-Kiss Attila*: A „sirmioni hunok”. Egy muszlim katonai kötelék a XII. századi magyar királyi erőkben. In: Fons, skepsis, lex. Ünnepi tanulmányok a 70 esztendősk Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. *Almási Tibor*, *Révész Éva*, *Szabados György*. Szeged, 2010, 159–171. o.
- Képes krónika Képes krónika. Ford. *Bollók János*. Jegyzetek: *Szovák Kornél*, *Veszprémy László*. Budapest, 2004.
- Kézai *Kézai Simon*: Magyarok cselekedetei. Ford. *Veszprémy László*. Budapest, 1999.
- Kinnamos*: Deeds *Kinnamos*: Deeds of John and Manuel Comnenus. Transl. *Charles M. Brand*. New York, 1976.
- Kordé* 1990. *Kordé Zoltán*: A magyarországi besenyők az Árpád-korban. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta historica*, 90. (1990) 3–21. o.
- Kordé* 1991. *Kordé Zoltán*: A székelyek a XII. századi elbeszélő forrásokban. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica*, 92. (1991).

- Kordé* 2001. *Kordé Zoltán*: A középkori székelység. Krónikák és oklevelek a középkori székelyekről. Csíkszereda, 2001.
- Kovács* 2004. *Kovács Szilvia*: A Német Lovagrend és a kunok közötti fegyveres hódítás és tértítés. In: Fegyveres nomádok, nomád fegyverek. Szerk. *Balogh László – Keller László*. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 21.) Budapest, 2004. 139–150. o.
- Kovács* 2005. *Kovács Szilvia*: Borc, a Cuman Chief in the 13th Century. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 58. (2005) 255–266. o.
- Kristó* 1994. Kun László emlékezete. Szerk. *Kristó Gyula*. Szeged, 1994. 103–104. o.
- Kristó* 1994b. *Kristó Gyula*: A történeti irodalom Magyarországon a kezdetektől 1241-ig. Budapest, 1994.
- Kristó* 1995. A honfoglalás korának írott forrásai. Szerk. *Kristó Gyula*. Szeged, 1995.
- Kristó* 2002. *Kristó Gyula*: Magyar Historiográfia I. (Történetírás a középkori Magyarországon.) Budapest, 2002.
- Kristó* 2003. *Kristó Gyula*: Nem magyar népek a középkori Magyarországon. Budapest, 2003.
- Kristó* 2008. *Gyula Kristó*: Nichtungarische Völker im mittelalterlichen Ungarn. Herner, 2008.
- Kusternig* 1979. *Andreas Kusternig*: Probleme um die Kämpfe zwischen Rudolf und Ottokar und die Schlacht bei Dürnkrut und Jedenspeigen am 26. August 1278. In: Ottokar-Forschungen. Hg. von *Max Weltin*. (Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich 44–45. [1978–1979].) Wien, 1979. 226–311. o.
- Madgearu* 2013. *Alexandru Madgearu*: The Pechenegs in the Byzantine Army, in Steppe Lands and the World beyond Them. In: Studies in Honor of Victor Spinei on his 70th Birthday. Ed. by *Florin Curta, Bogdan – Petru Maleon*. Iași, 2013. 207–218. o.
- Magoun 1945. *Francis P. Magoun Jr.*: Geographical and Ethnic Names in the Nibelungenlied. *Mediaeval Studies*, 7. (1945) 85–138. o.
- Makk* 1974. *Makk Ferenc*: Megjegyzések II. István történetéhez. In: Középkori kútfontink kritikus kérdései. Szerk. *Horváth János, Székely György*. Budapest, 1974. 253–260. o.
- Makkai* 1986. *Makkai László*: Erdély a középkori Magyar Királyságban, 896–1526. In: Erdély története. 1. k. A kezdetektől 1606-ig. Főszerk. *Köpeczi Béla*. Szerk. *Makkai László, Mócsy András*. Budapest, 1986. 235–616. o.
- Mályusz* 1942. *Mályusz Elemér*: A székelység eredetéről. In: Emlékkönyv Melich János hetvenedik születésnapjára. Budapest, 1942. 254–262. o.
- Master Roger’s Epistle Anonymous, Notary of King Béla, The Deeds of the Hungarians, Master Roger’s Epistle to the Sorrowful Lament about the Destruction of Hungary by the Tartars. Ed. by *Bak, János M. – Martyn Rady – László Veszprémy*. (Central European Medieval Texts, Vol. 5.) Budapest–New York, 2010.
- Mátyás* 2013. *Mátyás Botond*: „Quos hungarice Caliz vocant” Magyarországi muzulmánok és eredetük az Árpád-kori forrásanyag tükrében. In: Specimina Operum Iuvenum. Vol. 2. Szerk. *Böhm Gábor, Fedeles Tamás*. Pécs, 2013. 185–208. o.
- MeS Monumenta ecclesiae Strigoniensis. Ed. *Kanuz Nándor*. Vols. 1–2. Strigonii, 1874–1882.

- Meško* 2012. *Marek Meško: Obnova byzantskej moci na Balkáne za vlády Alexia I. Komnéna. Druhá byzantsko-pečenežská vojna (1083–1091).* Nitra, 2012.
- MGH SS *Annales Ottokariani. Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum*
 MGH SSrG *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum*
- Mitchell* 2008. *Russell Mitchell: Light Cavalry, Heavy Cavalry, Horse Archers, Oh My! What Abstract Definitions Don't Tell Us About 1205 Adrianople. Journal of Medieval Military History, 6.* (2008) 95–118. o.
- Moravcsik* 1988. *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Szerk. Moravcsik Gyula.* Budapest, 1988.
- Pálóczi-Horváth* 2004a. *Pálóczi-Horváth András: Besenyők, kunok, jászok.* Budapest, 1989.
- Pálóczi-Horváth* 2004b. *Pálóczi-Horváth András: „Pogányokkal védelmeztetjük országunkat”: keleti népek a középkori Magyar Királyságban a kálizoktól a kunokig. Studia Caroliensia, 5.* (2004) 2. sz.10–30. o.
- Pandi* 2014. *Pandi Gergely: Békétárgyalásból háború? Gondolatok az 1116. évi olšava-i ütközethez. In: Magister historiae. Válogatott tanulmányok a 2012-ben és 2013-ban megrendezett középkorral foglalkozó, mester-szakos hallgatói konferenciák előadásából. Szerk. Belucz Mónika, Gál Judit, Kádas István, Tarján Eszter.* Budapest, 2014. 141–152. o.
- Papacostea* 1998. *Șerban Papacostea: Between the Crusade and the Mongol Empire: the Romanians in the 13th Century.* Cluj-Napoca, 1998.
- Pósán* 1990. *Pósán László: A Német Lovagrend államalakítási kísérletei Kelet-Európában. Történelmi Szemle, 32.* (1990) 141–171. o.
- Regesta regum *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. Ed. Imre Szentpétery, and Iván Borsa. Vols.1–2.* Budapest, 1923–1987.
- Schlözer* 1796. *August Ludwig Schlözer: Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. (Urkunden, 1795., XII. kritisch-historische Untersuchungen, 1796., Privilegium Andreae II vom Jahr 1224 mit einem Commentar, 1797.)* Göttingen, 1795–1797. (Reprint: Köln, Wien, 1979.)
- Schulze* 2002. *Lexikon Literatur des Mittelalters. Ed. by Charlotte Bretscher-Gisiger. Vol. 1. Themen und Gattungen. Vol. 2. Autoren und Werke. Stuttgart, Weimar, 2002. 2. k. 310–313. o.: U. Schulze szócikke.*
- Schünemann* 1924. *Konrad Schünemann: Ungarische Hilfsvölker in der Literatur des deutschen Mittelalters. Ungarische Jahrbücher, 4.* (1924) 99–115. o.
- Senga* 1988. *Senga Toru: Béla királyfi bolgár, halicsi és osztrák hadjárataihoz, 1228–1232. Századok, 122.* (1988) 36–51. o.
- Sewter* 1953. *Chronographia, VII 68.* Transl. by E. R. A. Sewter. New Haven, 1953.
- Simon* 1978. *Simon V. Péter: A Nibelung ének magyar vonatkozásai. Századok, 112.* (1978) 271–325. o.
- Spinei* 1986. *Victor Spinei: Moldavia in the 11th–14th Centuries.* Bucarest, 1986.
- Spinei* 2008. *Victor Spinei: The Cuman Bishopric – Genesis and Evolution, in The Other Europe in the Middle Ages. Avars, Bulgars, Khazars, and Cumans. In: East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450. Ed. by Florin Curta, Roman Kovalev. Leiden–Boston, 2008. 413–456. o.*

- Spinei* 2009. *Victor Spinei*: The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century. East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450. Leiden, 2009.
- SRH *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Vols.1–2. Budapest, 1937–1938. (Reprint: Budapest, 1999.)*
- Szabados* 2007. *Szabados György*: A 12. századi magyar hadtörténet forrásproblémáiból. *Aetas*, 22. (2007) 4. sz. 153–160. o
- B. Szabó* 2001. *B. Szabó János*: Gondolatok a XI–XIV. századi magyar hadviselésről. A fegyverzet, a harcmód és a taktika összefüggéseinek kérdései. *Hadtörténelmi Közlemények*, 114. (2001) 75–103. o.
- B. Szabó* 2010. *B. Szabó János*: A honfoglalóktól a huszárokig. A középkori magyar könnyűlovasságról. Budapest, 2010.
- Szőcs 2013. *Szőcs Tibor*: A nádori intézmény története az Árpád-korban és az Anjoukor első felében (1000–1342). Budapest, 2013.
- Takács 2004. *Takács Miklós*: A balkáni vlachok kutatásának régészeti vetülete. In: Genesia. Tanulmányok Bollók János tiszteletére. Szerk. *Horváth László – Laczkó Krisztina* et al. Budapest, 2004. 239–289. o.
- The Nibelungen Tradition *The Nibelungen Tradition: An Encyclopedia. Ed. by Winder McConnell, Werner Wunderlich, Frank Gentry, Ulrich Mueller. New York, London, 2002.*
- Udalrici Babenbergensis codex *Monumenta Bambergensia: Udalrici Babenbergensis codex. Ed. Philipp Jaffe. Berlin, 1869.*
- Uhland 1845. *Ludwig Uhland*: Alte hoch- und niederdeutsche Volkslieder mit Abhandlungen und Anmerkungen. Bd. I.2. Stuttgart, Tübingen, 1845.
- Vásáry 2005. *István Vásáry*: Cumans and Tatars. Cambridge, 2005.
- Veszprémy* 2011. *László Veszprémy*: 'More paganismo'. Reflections on Pagan and Christian Past in the Gesta Hungarorum (GH) of the Hungarian Anonymous Notary. In: Historical Narratives and Christian Identity on a European Periphery: Early History Writing in Northern, East Central, and Eastern Europe (c. 1070–1200). Ed. by *Ildar H. Garipzanov*. Turnhout, 2011. 183–201. o.
- Zemek* 1972. *Metoděj Zemek*: Moravsko-uherská hranice v 10.–13. století. Brno, 1972.
- Zimmermann* 1996. *Harald Zimmermann*: Siebenbürgen und seine Hospites Theutonici. Wien, Köln, Weimar, 1996.
- Zimmermann* 2000. *Harald Zimmermann*: Der Deutsche Orden im Burzenland. Eine diplomatische Untersuchung. Wien, Köln, Weimar, 2000.
- Zimmermann* 2005. *Harald Zimmermann*: A német–magyar kapcsolatok a 12. század közepén és az erdélyi százszok betelepítése. *Aetas*, 20. (2005) 4. sz. 124–136. o.
- Zsoldos* 2011. *Zsoldos Attila*: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. Budapest, 2011.